

ОСОБЛИВОСТІ Й ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ОБРАЗНИХ МІКРОСИСТЕМ У СТРУКТУРІ ПАМФЛЕТУ

І.Л. Гаврилюк

Розглядаються функції образних мікросистем (тропів, деталей) у структурі памфлету. З'ясовується, що памфлет має широкий арсенал художніх засобів на мікропоетикальному рівні. Наголошується, що образні мікросистеми - визначальний фактор представлення інформації у жанрі памфлету, функціонування цього жанру неможливе без образного осмислення інформації. За умови високого ступеня насиченості образними мікросистемами композиція у системі памфлету отримує достатньо складну форму, тобто вона відзначається достатньо високим рівнем художності. Головним призначенням образних мікросистем у памфлеті є експресивна, впливогенна та ідеологічна функції.

Жанр памфлету – один із достатньо досліджених жанрів сатиричної публіцистики. Памфлет ставав предметом дослідження як у окремих наукових розвідках (З. Нестер, Ю. Ярмиш), так і в працях, присвячених дослідженню жанрів у цілому (В. Здоровега, І. Михайлин, В. Карпенко, М. Кім, О. Кузнецова, О. Тертичний, В. Шкляр, О. Чернікова та ін.). Особлива увага приділялася дослідженню цього жанру в контексті творчості окремих публіцистів – М. Хвильового, І. Багрянго, Я. Галана та ін. Проте в аспекті впливу образних засобів на структуру в цілому цей жанр залишається малодослідженим (серед праць, які так чи інакше торкаються питання взаємодії засобів і жанрової форми, є розвідки О. Кузнецової та Л. Кайди). Це зумовлено тим, що теорія функціонування художньої системи журналістського тексту перебуває у розвитку, становленні. Хоча саме образні засоби є тими елементами, що визначають специфіку журналістських жанрів, зокрема памфлету.

Актуальність. Питання місця, ролі, ефективності й функціональних особливостей образних мікросистем сучасної газетної журналістики актуальне, оскільки образні мікросистеми - потужний фактор інтенсифікації вираження інформації. Сучасна українська журналістика проходить етап становлення демократичних стандартів фахової діяльності, тому проблема ефективного використання образних мікросистем у журналістиці, функції цих виражальних засобів у структурі окремих жанрів є важливим засобом підвищення якості журналістського матеріалу.

Постановка проблеми. Проблема аналізу тексту як складної системи, виявлення його цілісності через окремі складові є однією із найактуальніших, найгостріших проблем як у літературознавстві, так і журналістикознавстві. У теорії літератури ця проблема розроблена ширше, ніж у теорії журналістики. Теоретичну розробку художньої системи журналістського тексту як цілісності взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів репрезентовано так чи інакше у працях українських – В. Буряка, В. Владимиrowa, В. Галич, В. Здоровеги, Ю. Лазебника, А. Мамалиги, О. Неруха, Д. Прилюка, В. Різуна, Р. Слободянюк, М. Феллера, В. Шкляра – та російських – Л. Кайди, М. Кіма, Г. Колосова, Г. Лазутіної, Є. Прохорова, М. Стюфляєвої, В. Учонової, В. Цвіка – науковців. Щоправда досі не створено єдиної концепції, яка б описувала характер використання виражальних засобів у журналістському матеріалі, не досліджено частотність та функціональність образних мікросистем у різних жанрових парадигмах журналістики.

Мета статті полягає у встановленні функцій, місця і ролі образних засобів у структурі памфлету на основі врахування особливостей відображення дійсності у журналістському тексті.

Наукова новизна статті полягає у тому, що вперше досліджено роль і місце образних мікросистем у структурі памфлету, що дозволяє виявити ефективність їх використання для реалізації функцій журналістики.

У сучасній українській теорії жанрів загальноприйнятим є таке визначення памфлету: «Памфлет – сатиричний твір літературно-публіцистичного жанру на

злободенну тему, в якому гостро висміюється чи викривається суспільне явище негативного характеру, погляди та дії певних сил, протилежні поглядам автора твору» [3, 53]. Як і будь-який жанр, памфлет має інформаційний привід для написання, а також комплекс ознак, за якими він виділяється з-поміж інших жанрів. Інформаційним приводом цього жанру є, як зрозуміло із визначення, знищення ідеології супротивника, тобто ідеологічне підґрунтя. На думку Л. Кайди, специфіку (ознаки) памфлету визначають комунікативна стратегія та комунікативна тактика: «Комунікативна стратегія памфлету – рух авторської думки. І характерний малюнок цього руху – документальність у поєднанні з образністю. Сатиричний образ відтіняє, поглиблює основну публіцистичну тезу. Комунікативна тактика – це конкретні способи втілення публіцистичної ідеї, іншими словами, групування елементів змісту в системі тексту. Жанрова схема памфлету дає лише загальний силует, визначає тональність, тип композиції. А конкретне виконання жанрової схеми – у різноманітті композиційно-мовленнєвих форм, неповторності індивідуального стилю, багатстві творчих манер і почерків» [2, 98]. Отже, основне концептуальне призначення памфлету - викликати у реципієнта негативне відношення до об'єкта критики, а тому основною жанровою ознакою памфлету є обов'язкова наявність авторської (суб'єктивної) оцінки системи фактів, що, відповідно, вимагає посилення експресивності викладу матеріалу, тобто використання системи виражальних засобів. Обумовленість евристикою, високим апелятивним рівнем впливають на своєрідність образної системи.

Наведемо приклад функціонального призначення образних мікросистем в жанрі памфлету. У памфлеті Вадима Пепи «З хворої голови» (Літературна Україна, № 36 (5072), 21.07.2005) окреслено проблему можновладців-приспосуванців, а також несправедливість «найсправедливішого» радянського устрою.

Особливістю художньої системи в контексті памфлету є достатньо потужна концентрація емоційно-експресивного виявлення на мікрообразному рівні такого елемента, як деталь. Саме через показ найбільш характерних деталей відбувається викриття системи поглядів і дій опонента.

Деталі організують сюжетні лінії розглядуваної нами публікації (вони актуалізують драматичне та конфліктне розгортання дій), цьому сприяє принцип побудови їх за контраналогією. Так, наприклад, особливого емоційно-психологічного навантаження сюжетно-композиційній структурі надають згадки про голодомор 33-го року, що конкретизуються через ряд таких деталей: божевільний від недоїдання батько кричить на опухлих від голоду дітей; поховання живої, але знесиленої від голоду людини разом із мерцями / ситіть партійних працівників, що отримують за масове розкуркулення-вбивство спецпайки. Драматичною є й деталь про знищення найкращих представників мистецько-культурних кіл. Розвиток сюжету актуалізовано й наступними фрагментами, що показують як дисонанс життя простого народу й можновладців під час війни: солдати на передовій без гвинтівок / потяг, який мав підвезти зброю, а натомість повіз можновладців у тил; важкі будні звичайних нетитулованих військовослужбовців / сите й безпечне життя можновладців-кар'єристів в евакуації тощо. Саме в таких психологічних деталях-ситуаціях сконцентрований викривальний характер тексту.

Значущість розкриття ідеї у сатиричному ключі залежить від систематизації та відбору образних мікрозасобів і на рівні тропів, що посилюють зображально-виражальний ефект. У системі памфлету образність на рівні тропів є достатньо потужною. Як зазначає Л. Кайда, «...арсенал прийомів для створення сатиричного підтексту в памфлеті значно багатший. Він близький із прийомами типізації і сатиричного викриття в художній літературі» [2, 96].

Образ тупого можновладця-приспосуванця та народу в памфлеті Вадима Пепи передано через ряд таких інформаційно-образних сатиричних засобів, як епітет, метафора, порівняння, евфемізм, дисфемізм, гіпербола, синекдоха. У системі іронічно-сатиричного мислення з'являється й такий засіб інформаційно-художнього

відображення, як алегорія, що майже не притаманна іншим жанрам, як у системі художньо-публіцистичної групи (окрім, звичайно, фейлетону), так, тим більше, у системах інформаційної та аналітичної жанрових груп. У памфлеті Вадима Пепи «З хворої голови» знайдено цікаве алегоричне завуальовані образів можновладців-приспосованців і простого народу. Узагальнений образ кар'єристів подано в образі чма, а простих трудівників в образі невченого. Проте слід зазначити на тому, що алегоричне осмислення інформації можливе лише у памфлетах із так званим непрямым викриттям антигероїв. Та частина памфлетів, де засудження є прямим, не має завуальованих форм.

Найголовнішим виражальним засобом посилення сатиричного ефекту серед образних мікроелементів-тропів у структурі памфлету є дисфемізм. На нашу думку, саме у цьому образному засобі зосереджена негативно-оціночна інформація для читача. Ці образні конструкції є найбільш продуктивними засобами в аспекті виконання впливової та ідеологічної функцій. Так, для висловлення негативного відношення до головного героя у памфлеті Вадима Пепи «З хворої голови» використано такі дисфемізми: *воно, чмо, горлопанить, кодро, запихається, писок, присмокталосся, учепилося*. Слід зазначити, що найчастотнішими за вживанням є два перші дисфемізми.

Продуктивним образним міні-засобом створення нищівної портретної характеристики є й порівняння. В аналізованому нами памфлеті використано цілий ряд інформаційно-значущих порівняльних зворотів. Так, відношення приспосованців-кар'єристів до такого явища, як фашизм, передано таким містким порівнянням: *«На нього, як на ікону, і молиться...»*. А саме слово «фашист» відносно винищуваних чмом людей сприймається як ключ до особистого добробуту: *«Чудодійне слово. Для чмо - як «сезам, відкрійся!» З ним - як у казці. Ключ до благоденствія»*.

Драматичне розгортання інформації про голодомор 33-го, штучно створений тупими можновладцями, передано таким порівнянням: *діти згасали, як свічечки*. Цей міні-образ, незважаючи на незначний обсяг, дає цілу гаму асоціативного матеріалу для домислення: свічка згорає поволі, отже, поволі, а тому й у страшних муках, помирили діти. Звичайно, ця деталь, створена на основі порівняльного звороту, не виконує прямої негативно-сатиричної характеристики. Тут виявляється лише співчуття до мільйонів знищених українців, гнів проти системи, яка спланувала це знищення. Метафоричне порівняння *темний, як глупа ніч*, що стосується образу невченого, - також не вияв авторського сатиричного ставлення до простого народу, у контексті публікації - це вияв співчуття. Цю ж порівняльну конструкцію продубльовано, але дещо у видозміненому варіанті, в кінці памфлету: *«Усе менше темних, як ніч»*. У контексті ця подробиця є у сюжетній структурі розв'язкою. На нашу думку, вищезазначена подробиця виконує один із найголовніших принципів журналістики – принцип формування історичної свідомості. Вона окреслює не лише минуле, а й спроектована у сучасність, тобто є подробицею-паралеллю.

Відношення чма до розумніших за нього людей передано через іронію, головним конденсатом якої є порівняльно-метафоричний зворот: *«Розумніші для чмо дорожчі від батька рідного. З розумніших воно очей не спускає. Стежить за ними, як крокодил за своїми жертвами з каламутної заплави. За версту чує, де прокльовується розумніше. Хай тільки змигне. Нехай тільки вигулькне. Нікуди не втече, не порятується»*.

Чмо із своєї фашистської ковбані випірне, як блискавка. Із зміною підступністю накидеться. Зашипить, загримить, попереджаючи: «Українські вчені - націоналісти! Українські митці - націоналісти! Українські письменники - тричі націоналісти! Усі разом - фашисти! фашисти! Фашисти! Усі націонал-фашисти!». Аналогічну функцію виконує й інше метафоричне порівняння: *«... для чмо війна - мати рідна»*. Підсилюють негативне відношення автора до головного героя й такі порівняння: *«... накидається, як скажений пес»; «Від мови обльовуваного народу*

воно відхрещується, як чорт від ладану»; «А то ж чмо так уже викручується, як чорт у пеклі...».

Однією із ознак памфлету можна назвати високий рівень метафоричного вираження авторських інтенцій. Треба зазначити на тому, що посилення тенденційності авторського самовираження сприяє поглибленню емоційно-експресивних засобів, їх дифузії не лише на макрорівні (інтеграція у макрокатегорії), а й на мікрорівні, а тому особливістю функціонування метафор у памфлетному мисленні є їх синтетичність із іншими образними мікросистемами. У такому разі дуже важко відокремити один засіб від іншого. Так, наприклад, потужне метафоричне поле, через яке сприймаємо образ кар'єриста-чма, посилено метафорично-метонімічним вираженням: «Однаке, як же воно любить фашизм, це чмо. Та яке там любить? Обожднює. Обцілює з ніг до голови. З ним і спить, і снідає, й вечеряє. А як не їсть, так у рот йому заглядає»; «А чмо є чмо. Йому розуму не позичати. Воно душа в душу з фашизмом. В обнімку». Рух ідейно-образної конструкції представлено й такою художньо-синкретичною інтенцією: «До чого ж вигідне заняття - фашизмом розмахувати. Як добнею. А на руки легко. Це ж язиком, а не горбом». Якщо представити цю авторську інтенцію в логічній формі, то вийде розлоге пояснення. Це своєрідна ланцюгова деталь-сюжет: чмо дуже розумне, бо усвідомило значення слова «фашизм», яким вміло орудує у власних корисних цілях, знищуючи вердиктом «фашист» селян; водночас саме дії чма нагадують наслідування фашистській ідеології. Ланцюговість розгортання метафорично-метонімічної конструкції створює передумови поглибленої образно-психологічної інтерпретації матеріалу. Такий симбіоз є прямою ознакою сильної художньо-виражальної конструкції.

Пом'якшення сатиричного ефекту відбувається лише в тих епізодах, де автор говорить про іншого героя - невченого, що є антиподом образу чма: «Невченому що? У голодоморному 33-му бився собі головою об голий стіл та божевільно кричав на своїх же опухлих дітей, що згасали, як свічечки: «Ну що я вам дам! Мене їжте! Щоб вас пранці поїли!» Про високі матерії поняття не мав. Невтямки йому було, як до щасливого життя прилучитися, як у світле комуністичне майбуття вскочити, а не в яму не в труні лягти, а подертому лахмітті скотитися». Навіть ті, здавалось би, сатиричні фрагменти, коли автор говорить про нетямущість, невігластво невченого, передають його ставлення до іншого героя - чма, який навчився любити свої інтереси. Посиленню сатиричного ефекту особливо сприяє метафора *вскочити у світле комуністичне майбуття*.

Сприйняття образу знедоленого простого люду відбувається за рахунок психологічно посиленого епітетного тла: *голодоморний 33-ій; голий стіл (метафоричний епітет); опухлі діти; подерте лахміття; голі руки (метафоричний епітет); убогі копійки (метафоричний епітет); сумлінні платники податків; страшна війна; важка боротьба*. Особливо інформаційно-місткими ці епітети стають на фоні таких, як *щасливе життя; світле комуністичне майбуття*. Відношення чма до невченого передано через такі епітети: *недобиті лихою долею; обпльовуваний народ*. До слова *фашизм*, яким чмо оперує як найкращою зброєю, подано художнє означення *чудодійний*, а справи, які він творить, названо *вигідними*. Прямою характеристикою чма є епітет-метафора на означення його риси характеру – *змійна підступність*.

Однією із ознак памфлету є те, що викривальний пафос в ньому формується із заголовкового комплексу. Не відходить від жанрової парадигми й автор аналізованого нами памфлету. Назва публікації починається із негативно-оціночного епітету – «*З хворої голови*». Отже, за допомогою епітетів створюється стильовий контраст. Такий яскравий і потужний дисонанс сприяє посиленню негативного ставлення до радянської системи, де ті, хто вмів пристосуватися, щоякнайбільше вигукуючи гасла, ставали мало не богами, диктували умови життя, інші ж терпіли наругу і вважалися людьми нижчого сорту.

Продуктивним засобом іронії та сатири можна вважати гіперболу. Втрати народу під час Великої Вітчизняної війни передано так: *«Невчені мільйонами падали, як підкошені, на фронтових рубежах від Волги до Берліна»* (гіперболізоване порівняння). Цей же засіб використано й для показу працелюбності того ж таки невченого: *«Невчений не знає, до чого руки прикласти. А як є до чого, то **трудиться, аж піт очі заливає**»*. Неабияке іронічне звучання отримує й така гіперболізована подробиця на означення ставлення чма до фашизму: *«На нього, як на ікону, і **молиться, і лоб проб'є, доземні поклони одважуючи**»*

Ефективним у контексті іронічно-сатиричного змалювання образу чма-можновладця є такий засіб, як літота. За допомогою літотно-метафоричної конструкції *жменька жмикрутів* передається негативне відношення до тієї частини суспільства, що підтримує пристосуванців-можновладців, тобто сам є пристосуванцем.

Але надзвичайно продуктивними засобами створення іронічного є, як зазначалося вище, синкретичні мікрозасоби. *«До чого ж вигідне заняття - фашизмом розмахувати. [...] Та ще й заплава яка, спасибі, - **і шматочок хліба, і вагон масла**»*. Такий літотно-гіперболічний образний мікрозасіб інтенсифікує логічну думку, створюючи новий образний мікроелемент катахрезного забарвлення. Поєднання літоти та гіперболи надає у системі характеротворення тонкого нюансного іронічного відтінку, привертає до себе увагу нестандартністю викладу.

Продуктивним засобом створення сатиричного тла є синекдоха: *«А чмо розумне. Із зарубіжних вояжів не вилазить. Яким чином? За **убогі копійки** з кишень невчених - сумлінних платників податків»*.

Отже, образні мікросистеми - визначальний фактор представлення інформації у памфлеті. Функціонування цього жанру неможливе без образного осмислення інформації. Як можемо спостерігати, жанр памфлету має широкий арсенал художніх засобів на мікропоетикальному рівні.

Образні мікросистеми в контексті памфлету виконують експресивну функцію – формують особливе інтелектуально-естетичне тло вираження інформації, надають памфлету тенденційності, пафосності, високої емоційної насиченості. Водночас треба говорити й про ідеологічну, впливову функції – сприяють апелятивному викладу авторських інтенцій, формування у реципієнта певної точки зору. Саме в памфлеті ці ознаки образних мікросистем виявляється якнайбільше з-поміж інших жанрів. Отже, формування повномасштабно відбувається як на рівні почуттів, так і розуму. «Найбільш стійкою, як стверджують психологи, є інформація, що раціонально обміркована і емоційно засвоєна людиною. Поєднання раціонального, емоційного, логічного та психологічного початків на рівних правах є закономірністю переконуючого впливу» [1, 25].

Композиція як конденсатор усіх форматворних елементів у системі памфлету за умови високого ступеня насиченості образними мікросистемами отримує достатньо складну форму, тобто вона відзначається високим рівнем художності. Хоча, як слушно зауважує Л. Кайда, ступінь художності в цьому жанрі може бути варіативний [2, 95].

Образні мікроструктурні елементи мають значний вплив на сюжетобудування - рухають конфлікт, що зумовлений полемікою (полемічно відтворений конфлікт вимагає засобів напруження). Мікрообразний контекст окреслює емоційно-інтелектуальний стан автора, створюючи передумови для передачі сюжетної динаміки. Сюжет на мікрообразному рівні «моделює» взаємовідношення між автором та його опонентом.

Головним системним елементом памфлету, виходячи із його полемічної тенденційності, є проблема. Проте, зважаючи на жанроформуючу ознаку памфлету - полемічність, важливим, хоча й не першорядними, є образ автора та його опонента з явним домінуванням першого. Саме тому в жанрі памфлету вибудовується не образ самого суб'єкта інформації, а образ його інтенцій, думок, світоглядних переконань,

тобто цікавим є не образ героя, а сприйняття автором його світоглядних переконань, життєвої позиції. У памфлеті відсутній глибокий психологічний аналіз на рівні системи «герой», тобто памфлет - це не жанр прямого портретування. За відсутності в памфлеті портретної характеристики фіксуємо лише портретування думок. Таким чином, відсутність глибокого психоаналізу спричиняє те, що мікрообрази працюють не на розкриття портретної характеристики наскрізного образу, а лише на ствердження або неприйняття його інтенцій крізь призму авторської логіки. Незважаючи на відсутність поступального розвитку макрообразу через сходження від мікрооб'єктних елементів, його психологічна характеристика компенсується самими ж образними мікросистемами, які характеризуються високим рівнем суб'єктивно-інтелектуального відображення. У системі памфлету образні мікросистеми чи не найглибше серед інших жанрів виявляють авторську точку зору на проблему.

Високий рівень суб'єктивізації інформації, що відбувається за допомогою образних мікроструктурних компонентів, впливає на дохідливість декодування тематичної основи. Тематично-ідейний сегмент багатоплановий, місткий. На прикладі памфлету, а саме образних мікросистем, чітко простежується, як органічно поєднується художність із логічними міркуваннями. Таким чином, у системі памфлету образні мікросистеми виводять концептуальне мислення на високий щабель інтелектуалізму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Даниленко С.І. Міжнародна журналістика. Репортерське спілкування. – К.: ІМВ, 2002. – 248 с.
2. Кайда Л.Г. Композиционная поэтика публицистики. – М.: Флинта : Наука, 2006. – 144 с.
3. Ярмиш Ю.Ф. Жанри сатиричної публіцистики. – К.: Інститут журналістики, 2003. – 156 с.

Надійшла до редакції 11 січня 2008 р.